

Народної душі співець

[Максим Черемський]

#1-2 от 25.01.2018

До 140-річчя з дня народження Гната Мартиновича Хоткевича

Наприкінці 2017 року ми відзначали 140 років з дня народження нашого славетного політехніка, видатного українського письменника, артиста, драматурга, музиканта, композитора, мистецтвознавця, одного з останніх романтиків ХХ століття Гната Мартиновича Хоткевича. За силою його генію Хоткевича можна сміливо порівняти з визначним генієм епохи Ренесансу, італійським художником Леонардо да Вінчі, чий 565 день народження ми також відзначали минулого року, і який був не лише прекрасним художником, але й відомим музикантом, поетом, науковцем та інженером.

Народився Гнат Хоткевич 31 грудня 1877 року у місті Харкові, в сім'ї кухаря. Сім'я, як він пише сам, дуже бідувала. Батько перебивався випадковими заробітками. Мати навіть хотіла віддати малого Гната до притулку та найнятися нянькою. Але їй стало шкода власної дитини, і вона відмовилася від свого наміру. Як Гнат трохи підріс, мати найнялася кухаркою до купця Михайлова, який щоліта виїжджав до себе на дачу, в село Дергачі. Тож, коли малий Гнат вперше побачив село, він був дуже вражений красою навколишньої природи, її краєвидами. З того моменту він відчув в собі хист до мистецтва. Ще коли йому тільки виповнилося 6 років, Гнат спробував написати першу, як він сам згадував, «драму з розбійничого життя».

Перебуваючи в Дергачах, Гнат вивчав народний фольклор, зокрема історичні пісні та думи у виконанні місцевого кобзаря. Саме той прищепив Гнату любов до рідної пісні та бандури, на якій Хоткевич також вчився грати. Згодом, у 1895 році, в Дергачах він зі своїми товаришами,

серед яких був і майбутній славнозвісний матрос, керівник повстання на броненосці «Потьомкін» Опанас Матюшенко, засновує театр та будує спеціальне приміщення для нього. Вони ставлять п'єси за творами Тараса Шевченка, Миколи Гоголя, Григорія Квітки-Основ'яненка, Івана Котляревського. Гнат Хоткевич бере участь в них і як артист, і як режисер.

Роком раніше Хоткевич стає студентом першого курсу Харківського технологічного інституту. Тут відбувається його становлення як першокласного інженера, митця, патріота та революціонера. Зокрема, він стає учасником студентського самодіяльного театру, де разом з майбутнім авіатором та інженером підводних човнів Л. Мацієвичем, 140 років з дня народження якого також виповнилося в 2017 році; майбутнім учасником повстання на броненосці «Потьомкін» О. Коваленком; майбутнім міністром залізничних шляхів Української народної республіки Юрієм Коллардом ставлять українську та світову класику. Як свідчить сам Хоткевич, постановки театру мали успіх не лише в Харкові, а й за його межами.

1897 року в журналі «Зоря» Гнат Хоткевич друкує своє перше оповідання «Грузинка», в якій студент Хоткевич сміливо виражає свої погляди на сучасну реальність, вболіваючи за нужденних та критикуючи класову нерівність. Свої твори він підписує літературним псевдонімом «Гнат Галайда» (рос. «бродяга»).

1899 року за участь у студентських страйках Хоткевича виключають з останнього курсу інституту на два роки та висилають із Харкова. Проте Хоткевич, не марнуючи часу, бере бандуру та їде в Київ до М. Лисенка, який пропонує йому посаду соліста-бандуриста. У складі хору Хоткевич з успіхом мандрує різними містами України та Росії. За рік відомого вже музиканта Гната Хоткевича поновлюють у лавах Харківського технологічного інституту. В інституті Хоткевич створює проекти першого танка та чотирьохциліндрового паротяга власної системи.

По закінченню інституту Гнат Хоткевич працює на посаді інженера Харківської залізниці,

займаючись вдосконаленням тогочасних паротягів. Паралельно йде його творча діяльність. Зокрема, він засновує перший робітничий театр, учасниками якого були звичайні залізничники. Водночас Хоткевич працює як дослідник-етнограф, вивчаючи музичні скарби українського народу. У 1902 році, під час XII археологічного з'їзду, що відбувався в Харкові, Хоткевич представляє останніх українських аедів-кобзарів, чиї думи стали справжнім відкриттям як для української громадськості, так і для світу в цілому. Того ж року виходить його перша збірка творів «Поезія в прозі», зміст і форма якої були дещо незвичними та несподіваними для пересічної публіки, що викликало відразу шквал необґрунтованої критики на адресу автора.

1903 року Гнат Хоткевич разом з представниками передової української інтелігенції, зокрема, М. Старицьким, О. Пчілкою, Лесею Українкою, М. Коцюбинським, В. Стефаником, М. Міхновським бере участь у встановленні пам'ятника видатному українському письменнику, автору знаменитого твору-бурлеску «Енеїда» Івану Коляревському.

1905 року відбувається революція, яку Гнат Хоткевич щиро вітає, беручи в ній безпосередню участь. Зокрема, він засновує Центральний комітет Харківсько-Миколаївської залізниці і як його делегат їде до Москви на З'їзд делегатів-залізничників у питанні підтримки загального залізничного страйку. Проте страйк було придушено, а Хоткевич був змушений емігрувати до Австро-Угорщини, а саме до Галичини, де, як він згадує сам, пройшли одні з кращих років його життя. Тут він знайомиться з І. Франком, О. Кобилянською, Н. Кобринською, А. Вахнянином, Лесем Курбасом, іншими культурними діячами Галичини. Водночас Хоткевич знайомить галичан з бандурою, яку він взяв із собою з Харкова і з якою концертує містами та селами Галичини і Буковини. До репертуару входять стародавні думи, які він вивчив від сліпих кобзарів, та народні пісні, зокрема, з його рідної Слобідщини, у супроводі бандури, демонструючи її можливості. Водночас, прекрасно володіючи грою на скрипці, він зі своєю дружиною-піаністкою та іншими музикантами виступає з класичним репертуаром, граючи, зокрема, Моцарта, Гайдна, Вебера. Вражений красою карпатського краю, Гнат Хоткевич береться за пензель та малює прекрасні краєвиди Карпат, вивчає побут галичан, засвоює місцеві діалекти. В цей час у Хоткевича виникає ідея створення народного гуцульського театру, для якого він пише низку п'єс, присвячених життю гуцулів. Серед них, зокрема: «Лихоліття», «Опришки», «Довбуш», «Гуцульський рік», фантастична п'єса «Непросте», «Практикований жовнір» та інші твори. Окрім них з під пера митця з'являється збірник «Гірські акварелі», повість «Авірон», «О полку Ігоревім», «Рогнідь», тетралогія «Богдан Хмельницький», «Берестечко», «Камінна душа», «На залізниці».

1907 року, повертаючись на батьківщину, до Гната Хоткевича у Львів із Женеви приїжджає його давній товариш та побратим Опанас Матюшенко, який у 1905 році очолив повстання матросів на броненосці «Потьомкін». Як пише Гнат Хоткевич у своїх спогадах, Матюшенко в останній вечір перед своїм від'їздом забажав, щоб Хоткевич заграв йому стару козацьку думу про Чорне море. На жаль, незабаром Опанас Матюшенко потрапляє до рук поліції, і нескореного бунтаря страчують. Хоткевич, тяжко переживаючи смерть товариша, присвячує йому статтю «Пам'яті Опанаса Матюшенка», що була надрукована на сторінках часопису «Буковина» у 1907 році.

1912 року Гнат Хоткевич повертається на Східну Україну, де його арештовують та кидають до харківської в'язниці. Переважно, його обвинувачують в участі в революційних подіях 1905 року. За місяць Хоткевича випускають із в'язниці, і він їде до Києва, де перебуває до 1914 року. З Києва Хоткевич повертається до рідного Харкова, мріючи познайомити харків'ян з унікальною гуцульською культурою та проводячи переговори про гастролі гуцульського народного театру в Харкові. На жаль, війна 1914 року зриває ці плани, як і план відкриття майстерні художніх виробів з дерева та шкіри за участю гуцульських майстрів. Незабаром поновлюються переслідування митця. Тепер його обвинувачують у зв'язках з австрійськими громадянами, тобто з галичанами. 25 березня 1915 року Хоткевич отримує припис департаменту поліції (ч. 2379) про адміністративну висилку з Харкова. Гнат Хоткевич обирає для проживання місто Білгород Курської губернії. Заборони селитися там не було. Проте незабаром надійшло додаткове розпорядження, котре забороняло йому селитися і в Курській губернії. Хоткевича було вислано до Воронежської губернії, де він перебував до початку 1917 року.

Після лютневої та жовтневої революцій, в яких Гнат Хоткевич також брав участь, він продовжує свою творчу, громадську та педагогічну діяльність, займаючись просвітницькою роботою серед робітників і селян та пробуджуючи в них національну самосвідомість.

Водночас читає лекції з української літератури, активізує театральну діяльність, засновує капелу бандуристів у Полтаві, відкриває клас бандури в Харківському музично-драматичному інституті. Для студентів Хоткевич видає «Підручник гри на бандурі», створює репертуар для бандури, серед творів якого вирізняються такі монументальні полотна, як «Байда», «Невільничий ринок у Кафі», «Буря на Чорному морі». Пише романси на слова Т. Шевченка, Л. Українки, І. Франка, Я. Щоголева, Ю. Федьковича. Працює як перекладач творів У. Шекспіра, Калідаси, Й. Шіллера, Ж. Мольєра, В. Гюго, інших письменників та поетів. Досліджує творчість Григорія Сковороди, кобзарське та театральне мистецтво. 1928 року кооперативне видавництво «Рух» починає багатотомне видання творів письменника. У 1932 році вийшов восьмий том з творами Гната Хоткевича. На жаль, зі смертю тодішнього комісара народної освіти Української соціалістичної радянської республіки Миколи Скрипника в липні 1933 року та початку репресій проти української інтелігенції, видання творів Хоткевича було зупинено. Тоді ж готувалася до друку тетралогія про видатного українського поета та художника Тараса Шевченка, над якою Хоткевич працював все своє життя, але її видання було скасовано, а рукопис конфісковано. Зберігся лише перший том тетралогії, а саме «Тарасик», де йдеться про дитинство поета. Цей том вперше побачив світ у 2002 році, в місті Харкові, що стало можливим завдяки зусиллям передової української, зокрема харківської, інтелігенції, особливо дочки митця Галини Хоткевич, яка розшукала рукописи та профінансувала їх видавництво.

У 1936 році на Одеській кіностудії вийшов художній фільм за твором «Назар Стодоля» Тараса Шевченка, де Гнат Хоткевич грав роль сліпого кобзаря. Унікальність зйомок полягає у тому, що кадри зберегли для нас неперевершену гру на бандурі та чудовий спів митця. На жаль, у 1938 році Гната Хоткевича арештовують і знову кидають, як і за царських часів, до в'язниці. Проте живим йому вже не вдається вийти звідти.

Гнат Мартинович Хоткевич був і залишається в нашій пам'яті як людина, що боролася, не шкодуючи сил, за нашу Україну, її самовизначення та самоствердження, як на барикадах, так і з пером у руці, створюючи свої неперевершені твори, присвячені важкій долі українського народу та його героїчній боротьбі за свободу. На жаль, творча спадщина митця довгий час перебувала у забутті. І лише наприкінці 50-х років минулого століття окремі твори Гната Хоткевича нарешті побачили світ. На початку 60-х років вийшло двотомне видання творів митця, після чого твори Хоткевича знову опиняються в опалі. Наступне відродження творчої спадщини видатного майстра відбувається за часів перебудови. Зокрема, у 1990 році виходять такі твори Хоткевича як «Авірон» та «Довбуш». Було також заплановане 5-томне підписне видання творів Гната Хоткевича. На жаль, цей проект так і залишився на папері.

Водночас робота з увічнення пам'яті митця продовжувалася. Зокрема, у 1991 році силами української свідомої громадськості в місті Харкові, в Харківському політехнічному інституті, за ініціативи інститутської організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури на чолі з головою товариства П. Черемським, на ректорському корпусі було встановлено пам'ятну дошку Гнату Мартиновичу Хоткевичу. На дошці роботи заслуженого майстра України, лауреата Державної премії УРСР імені Т. Шевченка М. Овсянкіна висічене

з граніту задумливе обличчя митця, що неначе вдивляється в майбутнє України. Поряд напис: Тут у 1895–1900 рр. навчався видатний діяч української культури Гнат Мартинович Хоткевич.

1997 року відбувся Перший огляд виконавців на автентичних українських народних інструментах, а у 1998 році пройшов Перший міжнародний конкурс виконавців на українських народних інструментах імені Гната Хоткевича. У селищі Високому, в будинку, де жив Хоткевич зі своєю дружиною та дітьми, також відкрився меморіальний музей митця. Серед творів у цей час було видано низку праць майстра, зокрема, вже згаданий «Тарасик», «Життєві аналогії», «Григорій Савич Сковорода», «Музичні інструменти українського народу», «Підручник гри на бандурі», «Бандура та її можливості», тощо.

Ми, харків'яни, маємо по праву пишатися нашим земляком, справжнім героєм і творчою особистістю – випускником Харківського технологічного інституту, людиною, що своєю творчістю запалювала серця мільйонів, надихаючи їх на боротьбу за свої права та свободу своєї Батьківщини, неперевершеним віртуозом-музикантом, майстром пера і науковцем Гнатом Мартиновичем Хоткевичем.

Максим Черемський, асистент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами імені акад. І. А. Зязюна